

УДК 14:(316.3 +323.22)

М.П. Требін, *д-р філос. наук, професор*

*Національний університет "Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого"*

РЕАЛІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ УКРАЇНИ

Проаналізовано особливості українського демократичного транзиту, показано існуючий стан справ в Україні з розбудовою правової держави та формуванням громадянського суспільства, обґрунтовано, що сутнісна зміна становища в Україні можлива лише завдяки реалізації на практиці ідей демократії.

Ключові слова: демократичний транзит, правова держава, громадянське суспільство, Україна.

Уся суспільна практика ХХ ст. показала, що однією із загальних тенденцій розвитку світової спільноти є демократична спрямованість змін. Термін "демократія" (від грец. *demokratia* < *demos* – народ і *kratos* – влада) давньогрецького походження і буквально означає "владу народу". Існують різні думки про те, хто вперше ввів у лексикон це слово. Одні автори вказують на Геродота. Інші, спираючись на твори Аристотеля й інших мислителів давнини, вважають автором Протагора. Треті вважають, що вперше вжив це поняття Фукидід. Швейцарський учений Альберт Дебруннер відносить час появи терміна "демократія" до другої половини V ст. до н. е. [1, с. 120]. Але як би там не було, кращі уми людства впродовж двох останніх тисячоліть не обділяли увагою це явище.

У творах стародавніх мислителів, особливо Платона й Аристотеля, поняття демократії пов'язується перш за все з ідеєю влади більшості народу в місті-державі. Так, Аристотель у своїй "Політиці" виділяє три форми державного устрою: монархію – владу одного правителя, здатну перетворитися на тиранію; аристократію – владу декількох, небагатьох правителів, здатну перетворитися на олігархію; політію – владу більшості громадян, здатну перетворитися на демократію, якщо дотримуються лише вигоди неіснуючих [2, с. 457]. Як бачимо, ставлення до демократії в Аристотеля негативне. Як учневі Платона, йому було відомо, що вчитель (у трактаті "Держава", книга восьма) називав п'ять форм правління: аристократію (правління кращих), тімократію (правління гірших і корисливіших), олігархію (правління групи сильних і заможних), тиранію і демократію, яку він вважає результатом заколоту бідняків, які знищують і виганяють супротивників і розподіляють з тими, хто залишився, владу [3, с. 221, 329]. Демократія названа ним "прав-

лінням числа" і "правлінням багатьох (або множини)". Платон розрізняв хороші й погані форми правління і демократію визнавав гіршою за хороші, але кращою за погані. І він відзначав, що "тиранство виникає, звичайно, не з якого іншого ладу, як з демократії" [4, с. 329]. У "Законах" Платон звів типологію форм правління до монархії і демократії. Обидві форми, з погляду Платона, погані: одна – через надлишок влади, інша – через надлишок свободи [5]. Аристотель також відзначав, що у відомих йому демократіях установилися порядки, їй протилежні. Причина в тому, "що там погано розуміють, що таке свобода", "свобода тлумачиться як можливість робити всякому що завгодно" [6, с. 551]. Повна свобода, на їх думку, перетворюється на свавілля, яке веде до тиранії. Спочатку – до тиранії натовпу, а остання трансформується на тиранію демагогів, які потім усувають свободи і встановлюють одноосібну владу, не поважають закони. Кращою формою правління вони вважали ту, яка забезпечує загальне благо. Аристотель писав, що "те життя блаженне, за якого немає перешкод до здійснення чеснот" [7, с. 507].

Створюючи модель ідеального суспільства, Платон затверджував примат держави над особою, яка повинна жорстко виконувати її закони. Абсолютизуючи права держави, Платон, та й Аристотель, не вели мову про права людини стосовно держави. Уперше цю проблему поставили стоїки, що заявили про те, що всі люди, незалежно від статі, соціального становища або етнічного походження, рівні самим природним чином. Основний пафос світогляду стоїків – пафос єдності. "Дійсно, державна система засновника стоїчної школи Зенона, що викликала загальне здивування, зводиться до єдиного положення – щоб ми жили не особливими містами та общинами, керованими різними статутами, а вважали б усіх людей своїми земляками і співгромадянами, щоб у нас було загальне життя і єдиний розпорядок" [8, с. 416].

Деякі мислителі пізньої античності звертали увагу на те, що в демократії як народовладдя є два антиподи. Перший, добре відомий, – це диктатура одної особи (цар, король, фараон), або аристократичної меншості, або певного класу, соціальної групи, що представляють меншість населення. Другий, менш відомий, – охлократія (від грец. *ohlos* – натовп), тобто безрозсудна влада натовпу, деперсоналізованої маси людей, які не поважають закону. У творах стародавніх пізніших критиків охлократії можна знайти те, що зацікавить нас сьогодні. Адже вже тоді їх турбувало, що за певних умов "демос" – народ перетворюється на "охлос" – натовп. Наприклад, це трапляється в разі вакууму влади, нехтування законами, безладу масового масштабу або тоді, коли народні мітинги і збори стають об'єктом підвищеного впливу демагогів, екстремістів, політичних авантюристів.

Проблема відносин меншості й більшості в демократії невідривно пов'язана з проблемою демократичної єдності суспільства і загальних демократичних цінностей – рівності, справедливості, свободи і права, рішення

якої виявилось не менш складним, ніж перевлаштування найформальнішої організації суспільства і влади. У Середньовіччі ідея рівності людей, перш за все перед Богом, одержала розвиток в Августина. У своїй головній і найобсяжнішій праці, названій ним "Про град Божий", Августин всю світову історію людства розглядає як історію боротьби двох ворожих і непримиренних царств: царства світла і царства п'тьми, або царства Бога і царства диявола. Царство диявола Августин пов'язує з державою. Царство Бога – церква, це і є "град Божий. Августин різко протиставляє державу і церкву. Держава заснована на любові людини до самої себе, на егоїзмі. Це сфера безперервної боротьби, війни, конфлікту, боротьби одних прошарків народу проти інших. Держава – царство гріха, де панує не закон, а свавілля. На відміну від держави церква заснована на самовідданій любові людини до Бога, на рівності всіх перед Богом. Тим самим були закладені основи концепції "природного права", а пізніше – у XVI–XVII ст.ст. – були розвинені і її світські варіанти.

Цінний внесок у розуміння демократії зробили великі представники епохи Просвітництва XVII–XVIII ст.ст. у Європі. Це Д. Локк і Т. Гоббс в Англії, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Д. Дідро у Франції і багато інших. На етапі становлення і розвитку індустріальної цивілізації були істотно розвинені колишні, сформовані нові принципи демократичної організації суспільства, що не втратили своєї цінності і сьогодні. Адже промисловці йшли до влади під гаслами демократії, свободи, рівності і справедливості. У країнах Західної Європи затверджувалося республіканське правління, виникли концепції договірної держави і принцип поділу влади. Демократична республіка для Монтеск'є – суспільний устрій, де весь народ, тобто збори громадян, видає закони, в його руках зосереджена верховна влада. "У демократії народ у певному розумінні є государем, а у деяких відносинах – підданим", – писав Монтеск'є [9, с. 169]. Государем він є через головування, тобто кожен окремих громадянин володіє тільки одним правом подачі голосу, і цим вичерпувалися всі його права. У всьому іншому він підкорявся більшості голосів, яка стає державним законом. Таке правління, за Монтеск'є, могло існувати тільки в суспільстві людей, що мають однакові інтереси і потреби. А це можливо в разі моральної згоди людей, яка досягається завдяки громадянській чесноті. Останню Монтеск'є вважав принципом демократичного правління. Він визначав її як любов до законів і Вітчизни. Внаслідок порушення цього принципу демократії можливий конфлікт між політичною рівністю і політичною свободою.

Ж.-Ж. Руссо визнавав демократичне правління за найдосконаліше, але недосяжне для земних людей. "Якби існував народ, що складається з богів, то він управляв би собою демократично. Але таке правління не підходить людям", – писав він. Руссо указував на високу нестабільність, хиткість демократичного правління, коли писав: "...Не існує правління, такого схильного до

громадянських воєн і внутрішніх хвилювань, як демократичне, або народне, тому що немає ніякого іншого правління, яке так сильно і постійно прагнуло б до зміни форми або вимагало більше стійкості і мужності, щоб зберегти свою власну" [10, с. 201].

Найважливішим завоюванням зазначеного періоду є звернення до прав і свобод особи. Видатний англійський філософ Джон Локк постулює нерозривну єдність і взаємозалежність основних політичних і економічних прав людини. Політичні права громадян (що є наслідком їхніх природних прав), за Локком, стають обмежувачем повноважень держави, перешкодою для будь-якого замаху з її боку на економічну свободу і власність приватних осіб. Тому утворення державності, за Локком, передбачає відмову лише від небагатих, строго відміряних повноважень, спрямованих на деякі права і свободи. Але воно не пов'язане з відмовою від своїх власних прав як таких (у тому числі й від права контролю влади, вільного політичного волевиявлення тощо). Дихотомія "особа – держава" розв'язується Локком, поза сумнівом, на користь першого елемента.

Базові ідеї класиків теорії демократії стали підґрунтям для розробок різних концепцій демократії (традиційно-ліберальна, ідентитарна, плюралістична, елітарна, критична, партиципаторна, плебісцитарна, соціалістична та інші теорії демократії), де тією чи іншою мірою відображаються проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства, забезпечення прав громадянина, домінування закону у всіх сферах буття. Таким чином, слід констатувати той факт, що демократія як форма політичної організації суспільства і як самостійна цінність ґрунтується на низці максим, зокрема таких: народ є джерелом влади; держава є гарантом основних прав і свобод особи; політична влада належить більшості народу, яка виявляється шляхом прямих або непрямих виборів; влада формується на вільних виборах, що припускають свободу висунення кандидатур, загальне і рівне виборче право, свободу голосування; більшість поважає права меншини (опозиції) на критику, зміну правлячого режиму на чергових виборах; конституціоналізм є регулюванням за допомогою конституції відносин між владою і суспільством, їх рівною відповідальністю перед законом.

Україна, обравши для себе двадцять років тому шлях незалежності, у Конституції (стаття перша) наголосила, що буде розбудовуватися демократична, правова і соціальна держава. Але це лише орієнтир, від якого не можна відмовитися, тому що демократія це загальнолюдська цінність і якщо ми не бажаємо стати державою "третього світу", нам потрібно відповідати викликам сучасності і рухатися відповідно до домінуючих світових тенденцій. Однак реалії українського сьогодення свідчать про те, що на шляху розбудови нашої демократії є суттєві проблеми, які гальмують цей процес.

Перша і основна причина не вельми вдалого українського демократичного транзиту пов'язана з так і не сформованою **правовою державою**.

Термін "правова держава" (Rechtstaat) у науковий обіг уведено на початку ХІХ ст. Уперше його було застосовано в працях К.Т. Велькера (1813), І.Х. Фрайхера фон Аретіна (1824) та Р. фон Моля (1829), що відкрило шлях для широкого використання цього терміна у філософській та політико-правовій думці. Вчення про правову державу спиралося на численні наукові розробки мислителів попередніх епох: Аристотеля, який виголосив, що держава, яка складається із "середніх людей", матиме найкращий державний устрій, а закон повинен панувати над усім; Цицерона про те, що народ – це не будь-яка спільність, а спільність людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і єдністю інтересів; християнства, яке проголосило принцип рівності людей перед Богом незалежно від соціального стану і національності, що стало основою для утвердження поваги людей одне до одного; Дж. Локка, який обґрунтував принцип індивідуальної свободи як свободи слідування власному бажанню в усіх випадках, коли цього не забороняє закон; Ш.-Л. Монтеск'є з його принципом поділу влади; концепцію народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо, засновану на ідеї, згідно з якою держава виникає внаслідок суспільного договору, а відтак перебуває на службі в суспільства; ідею правового державного улаштування І. Канта тощо. Створення юридично завершеного поняття "правова держава" пов'язане з ім'ям німецького мислителя Р. фон Моля, який визначив правову державу як конституційну, засновану на конституційному закріпленні прав і свобод людини, забезпеченні їх судового захисту.

Принцип верховенства права є одним з провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, правової держави. Він належить до стрижневих європейських цінностей: на ньому будують свою діяльність Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ і НАТО. Він являє собою похідну всіх загальних засад права; як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи і гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи і визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність. В умовах цього принципу право розглядається як явище, що має перевагу над будь-якими рішеннями і діями окремих суб'єктів; усі подібні рішення і дії "проходять перевірку" правом. Його вимоги звернені як до приватних осіб, так і до державних органів і посадових осіб (у тому числі до суб'єктів нормотворення), що дозволяє обґрунтувати безумовний обов'язок усіх суб'єктів поважати право, забезпечити ситуацію, за якої суспільство є вільним як від приватного, так і від державного свавілля. Іншими словами, це "верховенство права, а не особи" (Б. Таманага). Яскрава альтернатива верховенства права – статут Василіска Семеновича Бородавкіна про "неперешкоджання градоначальникам законами", описаний в "Історії одного міста" М. Салтикова-Щедріна. Перший і єдиний параграф цього статуту проголошував: якщо відчуваєш, що закон стає тобі на заваді, то, знявши його зі столу, поклади під себе; і тоді все це, ставши непомітним, значно тебе в дії полегшить.

Питання законодавчого забезпечення *прав людини* є актуальним для будь-якої демократичної правової держави. Наприклад, на європейському рівні контроль за дотриманням політичних і громадянських прав як основи для забезпечення існування демократичних держав у Європі покладено на Раду Європи. За роки існування ЄС сформувалися такі три групи прав: 1) функціональні права – це ті, що випливають з установчих договорів і є необхідними для функціонування внутрішнього ринку Співтовариств (ст. 39 Договору про ЄС – право приймати реально запропоновану роботу, право залишатися на території держави-члена після завершення трудової діяльності або ст. 287 – охорона комерційної і професійної таємниці); 2) спеціальні права – пов'язані з інститутом європейського громадянства, передбачені ним основні права і свободи громадян Союзу. Ця група пов'язана з правовими нормами, внесеними до правопорядку Маастрихтського договору (право громадян ЄС на вільне пересування і вибір місця проживання, активне і пасивне виборче право до Європарламенту та органів місцевого самоврядування, право на дипломатичний і консульський захист); 3) загальні, або основні, права людини, – які розуміються в тому сенсі, в якому це поняття розуміється в міжнародному та внутрішньодержавному праві (право власності, право на повагу приватного і сімейного життя, недоторканність помешкання та кореспонденції, право на свободу висловлення думки тощо). У 1977 р. було прийнято Спільну декларацію Європейського Парламенту, Комісії та Ради Міністрів, в якій висловлювалося прагнення дотримуватися і захищати основні права людини так, як вони сформовані Судом ЄС. 28 листопада 1991 р. Рада Міністрів прийняла резолюцію про права людини, демократію та розвиток, що визначала процедури, напрями та пріоритети політики ЄС у відносинах з країнами, що розвиваються. Наступним кроком стало підписання Угоди про Європейський Союз, що набула чинності 1 листопада 1993 р. У тексті Маастрихтської угоди було вперше закріплено принцип поваги до прав людини: параграф 2 ст. F встановлює, що Союз поважає основні права людини, як вони гарантовані Європейською конвенцією з прав людини і як вони впливають зі спільних конституційних традицій держав-членів, як загальних принципів права Співтовариства.

До головних ознак правової держави можна також віднести *соціально-змістовні*: панування в суспільному і державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення, забезпечуючи та гарантуючи непорушність прав меншості або окремого індивіда, втілюючи, при цьому, загальнолюдські цінності та ідеали; урегулювання відносин між особою і державою на основі загальнодозвільного принципу – особі дозволено все, що прямо не заборонено законом; та регулювання діяльності державних органів на основі спеціальнодозвільного принципу – дозволено тільки те, що прямо передбачено законом; наявність взаємовідповідальності між особою і державою, яка включає у себе можливість для громадянина не тільки

оскаржити неправомірні дії державного органу або службовця, але й отримати відшкодування за завдані збитки; притаманність усім громадянам високої правової культури, яка включає в себе знання актуального чинного законодавства та вміння і навички його використання; а також *формальні*: реалізація принципу поділу влад на законодавчу, виконавчу та судову та наявність ефективного механізму їх взаємодії та взаємоконтролю; юридична захищеність особи, тобто наявність розвинених та ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони і захисту основних прав людини; високе становище в суспільному і державному житті судових органів як вирішальної, найбільш надійної юридичної гарантії прав людини; неухильне і повсюдне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, включаючи державні органи, громадські організації та громадян тощо.

Наша українська реальність свідчить про те, що розбудова правової держави є одним з найважливіших завдань, яке потрібно вирішити. Ідея правової держави в Україні має реалізуватися через послідовне здійснення принципів верховенства права та поділу єдиної державної влади на законодавчу, виконавчу і судову з конституційним визначенням їх повноважень та взаєморівноважності. Якщо якась гілка влади буди мати намір перетягнути на себе частину повноважень іншої гілки влади або впливати на неї, то це не гарантує ефективності всієї системи, не буде забезпечувати розбудови правової держави. Треба пам'ятати про відомий принцип рівноваги Джона Форбса Неша молодшого, згідно з яким жоден учасник не може збільшити вигреш, змінивши своє рішення в односторонньому порядку, коли інші учасники не змінюють рішення [11].

Діяльність держави обмежується Конституцією та законами України. В Конституції наголошується, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Ніхто з громадян не може бути примушений чинити те, що не передбачене законом. Гарантується право громадян на безпосереднє звернення до суду в разі порушення їхніх конституційних прав і свобод. Взагалі, слід звернути увагу на точку зору М. Смоленського, який підкреслює, що права людини є основою і правової держави, і громадянського суспільства, насамперед права людини є найважливішим показником зрілості демократичних і правових засад держави, її здатності забезпечити вільне і гідне життя людей у всіх сферах їх буття [12, с. 203].

Тому друга причина особливостей і невдач українського демократичного транзиту пов'язана з тим, що **громадянське суспільство** в країні формується дуже повільно. Взагалі, поняття "громадянське суспільство" дає характеристику якісного стану суспільства в цілому з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини як громадянина, виконання громадянами своїх політичних, громадянських обов'язків, усвідомлення себе як носіїв суверенітету, як джерела влади, як

свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє своєї країни і світової спільноти в цілому. Громадянське суспільство – це в першу чергу, суспільство громадян із високим рівнем економічних, політичних, правових, культурних і моральних якостей і спроможностей.

Формування розвинутого громадянського суспільства залежить від його інститутів. До них належать: добровільні громадські об'єднання (економічні, культурно-мистецькі, освітні, наукові, захисту прав громадян, благодійні та інші); громадські рухи й політичні партії (останні – на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади); незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут; вибори та референдуми як засіб громадського волевиявлення й захисту інтересів; залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо); на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту.

Розгалужена мережа громадських організацій активно впливає на формування і реалізацію державної політики, в цілому на суспільний розвиток. Громадські організації, які, охоплюючи своєю діяльністю різні сфери і рівні суспільного життя, краще розуміють сутність і специфіку відповідних соціальних проблем та шляхи їх подолання, є універсальним посередником між громадянами та державою. Наявність громадських організацій в житті суспільства є одним з показників демократичності самої держави. На сьогодні одним із індикаторів, за яким оцінюється розвиток громадянського суспільства в країні, є залучення громадян до діяльності громадських об'єднань, до "третього сектору".

Аналізуючи розвиток "третього сектору", його вплив на становлення громадянського суспільства в Україні, перше, що необхідно відзначити, це те, що населення досить високо оцінює важливість участі в діяльності громадських об'єднань. Останнім часом в Україні процес формування та державної реєстрації громадських об'єднань значно активізувався. Так, за даними Міністерства юстиції України, на 6 червня 2011 р. було зареєстровано 3253 громадських об'єднань, а також 323 були легалізовані шляхом повідомлення про заснування. Для порівняння: на початок 1991 р. в країні було зареєстровано лише 21 громадську організацію [13], тобто зроблено величезний крок уперед. Крім того нині діє 22 творчі спілки об'єднань громадян, 1118 благодійних організацій (об'єднання, фонди тощо). Загальна ж кількість об'єднань громадян, включаючи місцеві осередки всіх рівнів на цей час наближується до 300 тис. Окрім того, в країні діють ще понад 32 тис. різноманітних релігійних організацій [14, с. 19].

Говорячи про статистичні характеристики "третього сектору" України, необхідно враховувати й те, що, за вдалою оцінкою американських дослідників Ф. Мішлівеця та Д. Єнсена, у нас, як і в деяких інших посткомуністичних країнах, лише демонструється "статистично міцне громадянське суспільство". На жаль, статистика не завжди відображає реальний стан справ. Більшість з громадських організацій є "паперовими", тобто формально зареєстрованими, але не такими, які діють реально.

Найвищою формою суспільно-політичної активності є членство в політичних партіях. Політичні партії великою мірою визначають характер і спрямування політичного процесу, його стабільність і цивілізованість, стратегію і тактику боротьби за владу, істотно впливають на формування політичної та правової культури громадян. Політичні партії є важливим елементом інституціональної бази громадянського суспільства, оскільки вони є добровільними об'єднаннями громадян і спричиняють проведення конкурентних виборів. Представницька демократія без партій неможлива. Разом з тим, необхідно враховувати, що в Україні ставлення населення до партій неоднозначне.

З одного боку, кількість зареєстрованих політичних партій зростає. На 1 червня 2011 р. в країні діяли 189 зареєстрованих політичних партій. Зростає і частка населення, задіяного в їх роботі. З іншого боку, довіра до політичних партій залишається не дуже високою. Зокрема у травні 2011 р. партійні електоральні рейтинги за результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова виглядали таким чином. Найвищим залишається рейтинг Партії регіонів: за неї висловили намір проголосувати 16,5% усіх опитаних, або 22,7% тих, хто має намір взяти участь у голосуванні. Показники Блоку Юлії Тимошенко складають 13,4% усіх опитаних або 18,0% тих, хто має намір взяти участь у голосуванні. Третій показник має Політична партія "Фронт змін" (7,0% та 9,7% відповідно), четвертий – Політична партія "Сильна Україна" (5,3% та 6,1% відповідно). Подолати 3%-й бар'єр могли б також ВО "Свобода" (3,6% та 5,3% відповідно), Комуністична партія України (3,1% та 4,0% відповідно), Партія "УДАР" Віталія Кличка" (3,1% та 3,6% відповідно). Решта політичних сил набрали б менше 3% голосів [15].

Величезний вплив на демократичний транзит здійснюють незалежні ЗМІ, що стоять на сторожі свободи слова та друку. Свобода слова та друку увійшла до гасел усіх борців за демократію, починаючи з XVIII ст. І хоч друковане слово зараз у світі стало менш поширеним, ніж, скажімо, 10 років тому, його роль у формуванні громадської думки і громадянського суспільства загалом залишається дуже вагомою. У сучасних умовах на формування демократії великий вплив здійснюють електронні ЗМІ, насамперед Інтернет. В Україні зафіксовані непоодинокі випадки впливу на незалежні ЗМІ і журналістів, в тому числі і їх фізичного знищення.

Функція формування громадської думки є найважливішою серед функцій ЗМІ з погляду громадянського суспільства. Каналами висловлення громадської думки є участь у виборах, зборах, мітингах, маніфестаціях тощо. Канали висловлення громадської думки дозволяють виявити ставлення громадськості до того чи іншого закону, указу, з'ясувати, які ж проблеми дійсно цікавлять громадськість. Вивченням громадської думки у найбільш систематизованому вигляді займаються спеціалізовані установи, що проводять регулярні соціологічні опитування. А от наскільки вона є сформованою, різнобічною, широко висловленою, залежить у дуже великій мірі від якості, відкритості та вільного функціонування ЗМІ в цілому і від сформованості самого громадянського суспільства.

Одним із найважливіших показників демократичності держави, стану розвитку громадянського суспільства є ставлення населення до інститутів влади. Цей показник є важливим тому, що він засвідчує ефективність демократичних механізмів добору еліт та виборних інститутів влади. За даними згаданого соціологічного опитування, картина ставлення населення до влади взагалі і окремих політиків виглядає не дуже доброю [15]. Рівень повної підтримки діяльності В. Януковича склав 10,9%, а не підтримки – 48,1%. Діяльність М. Азарова повністю підтримали 4,9% респондентів, не підтримали – 60,7%. Діяльність С. Тігіпка повністю підтримали 6,4% респондентів, не підтримали – 53,4%. Діяльність В. Литвина повністю підтримали 3,6% респондентів, не підтримали – 60,2%. Рівень повної підтримки діяльності Ю. Тимошенко склав 11,9%, а не підтримки – 60,1%. Діяльність А. Яценюка повністю підтримали 8,6% респондентів, не підтримали – 46,1%. Діяльність В. Кличка повністю підтримали 8,7% респондентів, не підтримали – 47,5%. Частка респондентів, які вважають, що нинішня влада гірша, ніж попередня, (30,8%) перевищує частку тих, хто вважає, що нинішня влада краща, ніж попередня (18,2%), хоча відносна більшість опитаних (44,0%) схиляються до думки, що нинішня влада нічим суттєво не відрізняється від попередньої, тобто довіра до влади з боку народу низка.

Відсутність правової держави, несформованість громадянського суспільства – це головні причини не дуже вдалого демократичного транзиту нашої країни. Але існує й низка інших причин. Серед них слід виокремити такі [16, с. 617–618]: по-перше, демократичні зміни розпочалися на тлі несформованості багатьох передумов переходу до демократії: в економіці, соціальній сфері, культурі, політиці; по-друге, гетерогенність українського суспільства (структурованість за соціально-економічними, ідеологічними, етнічними, релігійними, регіонально-культурними, мовними, геополітичними ознаками тощо) ускладнює побудову стабільної демократії, не сприяє формуванню загальноукраїнської мети як на найближчу перспективу, так і на віддалене майбутнє; по-третє, драматизм ситуації посилює те, що Україні необхідно одночасно розв'язувати два складних завдання: долати безліч негативних

наслідків авторитарного минулого, розбудовуючи демократію, і одночасно вирішувати складні соціально-економічні проблеми; по-четверте, безпорадність влади в умовах соціально-економічної кризи девальвує демократичні цінності і принципи владарювання в очах пересічних громадян, показником розчарування в демократії можна назвати тенденцію як до "полівіння", так і до "поправіння" електорату, зростаючу аполітичність молоді, політичний абсентеїзм взагалі; по-п'яте, не сприяє зміцненню демократії і політична еліта, яка не спромоглася встановити між собою консенсус навіть заради визнання спільної та рівної зацікавленості в забезпеченні демократичних інститутів і виробленні спільної програми демократичних реформ; по-шосте, відсутність всенародного обговорення комплексних проектів демократичних перетворень, нерозвиненість форм контролю над владою та посадовими особами відводить населенню роль пасивного спостерігача кулуарних зіткнень та соціально-економічних експериментів у суспільстві, посилюючи цим масове соціальне відчуження; по-сьоме, треба усвідомлювати, що демократія формується протягом тривалого часу і брак в українському суспільстві реальних позитивних змін породжує масове соціальне нетерпіння, фрустрації. Подібні соціальні настрої посилюють недемократичні тенденції в суспільстві й мають бути подолані задля виходу суспільства із кризи; по-восьме, низький рівень політичної та правової культури як так званої "еліти", так і суспільства взагалі; в контексті цього потрібно зрозуміти всю згубність наказу Міністра освіти і науки України від 09.07.2009 р. № 642 "Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента", за яким такі навчальні дисципліни, як "соціологія" і "політологія" стали вибірковими, тобто значна частина студентів будуть взагалі позбавлені можливості їх вивчати, а ці дисципліни є дуже важливими для формування уявлень громадянином суті політичних і соціальних процесів, світу, в якому він існує. Мета "горереформаторів" цілком зрозуміла – не дати можливості майбутній справжній еліті України у стінах ВНЗ отримати хоча б первісне уявлення про владу, механізми її впливу на суспільство, зрозуміти важливість розбудови правової держави і формування громадянського суспільства тощо. Влада намагається перетворити ці навчальні дисципліни у сакральні, тому що неосвіченим народом управляти значно легше; по-дев'яте, в Україні створена замість еліти квазі-еліта, яка цілком зорієнтована на особисті, меркантильні інтереси, де домінують представники компрадорської буржуазії, і політична еліта, для якої інтереси народу є другорядними, для якої більш важливим є електорат, який вони розуміють як "одноразовий народ": про нього вони згадують під час виборчої кампанії і забувають на перший же день після завершення виборів. Список причин особливостей української трансформації можна продовжувати і продовжувати.

Але внаслідок реалізації на практиці демократичного транзиту рівень ВВП в Україні в 2009 р. ледь досяг 74,1% від рівня 1990 р. Частка заробіт-

них плат і пенсій у ВВП скоротилася з 58,8% у 1990 р. до 32,2% у 2009 р. Проте прибутки, незважаючи на спад економіки, зростають. Їх частка у ВВП України зросла в 2,5 разу – з 21 до 47% (з 25 млрд дол. до 55 млрд дол.). І це не прибуток держави, малого чи середнього бізнесу. Цей прибуток, що йде до кишень 200 родин олігархів, які сьогодні контролюють економіку України, втручаються в державний сектор управління, володіють ЗМІ. При цьому рівень експлуатації зріс настільки, що головні прибутки в Україні роблять не на самому виробництві товарів, послуг, а на недоплачених заробітних платах та пенсіях [17]. Якщо на початку 90-х рр. ХХ ст. Україна та Польща були приблизно на однаковому рівні економічного розвитку і навіть індекс людського розвитку України дещо випереджав Польщу, то на даний момент в Польщі середня зарплата за 2010 р. (офіційні дані комітету статистики Польщі), становила, якщо перевести в гривні, – близько 8800 грн, а в Україні за 2010 р. середня зарплата склала 2239 грн. Тобто майже в чотири рази середня зарплата в Польщі вища, ніж середня заробітна плата в Україні. У той же час у рейтингу мільярдєрів журналу "Форбс" за 2010 рік в Україні налічується вісім мільярдєрів, у той час як у Польщі їх усього чотири [18].

Приклад Польщі якраз і свідчить про те, що демократія має величезний соціальний і економічний потенціали, вона дає можливість не лише олігархам, а й всім людям жити краще, відчувати себе справжніми громадянами країни, але для цього треба подолати ті негаразди, що створили як влада, так і громадяни, які це їй дозволили. Від кожного з нас залежить майбутнє країни, майбутнє наше, наших дітей і онуків. Ніхто крім нас самих не перетворить Україну на справді велику державу, з якою будуть рахуватися і яка посяде гідне місце проміж провідних країн світу, як нам це й обіцяв Президент В. Янукович. Справа за малим: побудувати правову державу, сформувати розвинуте громадянське суспільство, а це можливо лише на шляху демократичного транзиту, який треба продовжувати. Іншого варіанта розвитку подій у нас немає. Інший шлях веде до "третього світу", а нам це потрібно?

-
1. Див.: Манешин В.С. Дисципліна и общество: социальнo-философский аспект / В.С.Манешин. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 120.
 2. Див. : Аристотель // Соч. : в 4 т. Т. 4 / Аристотель ; общ. ред. пер. с древнегреч. А.И.Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 457.
 3. Див.: Платон. Государство // Собр. соч. : в 4 т. Т. 3 / Платон ; [общ. ред. пер. с древнегреч. А.Ф.Лосева, В.Ф.Асмуса, А.А.Тахо-Годи ; авт. вступ. ст. и ст. в примеч. А.Ф.Лосев ; примеч. А.А.Тахо-Годи]. – М. : Мысль, 1994. – С. 221, 329.
 4. Там само. – С. 329.

5. Див.: *Платон. Законы* // Собр. соч. : в 4 т. Т. 4 / Платон ; общ. ред. пер. с древнегреч. А.Ф.Лосева, В.Ф.Асмуса, А.А.Тахо-Годи ; авт. вступ. ст. в примеч. А.Ф.Лосев ; примеч. А.А.Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – С. 71–437.
6. *Аристотель. Политика* // Соч. : в 4 т. Т. 4 / Аристотель ; общ. ред. пер. с древнегреч. А.И.Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 551.
7. Там само. – С. 507.
8. *Плутарх. Сочинения* : пер. с древнегреч. / Плутарх ; [сост. С.Аверинцев; вступ. статья А.Лосева ; коммент. А.Столярова]. – М. : Худ. лит., 1983. – С. 416.
9. *Монтескье Ш. Избр. соч.* / Ш.Монескье. – М. : Госполитиздат, 1955. – С. 169.
10. *Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права* // Трактаты : пер. с фр. / Ж.-Ж.Руссо ; подготов. В.С.Алексеев-Попов, Ю.М.Лотман, Н.А.Полторацкий, А.Д.Хаютин. – М. : Наука, 1969. – С. 201.
11. Равновесие Нэша [Электронний ресурс]. – Доступний з : http://ru.wikipedia.org/wiki/Равновесие_Нэша
12. Див.: *Смоленский М.Б. Правовая культура, личность и гражданское общество* / М.Б.Смоленский // Правоведение. – 2003. – № 8. – С. 203.
13. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>
14. Україна у цифрах. 2007 : стат. зб. – К. : Держкомстат України, 2008. – С. 19.
15. Опитування : настрої в Україні за місяць майже не змінилися [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=372
16. *Бойчук М.А. Основні форми демократії: український контекст* / М.А.Бойчук // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В.М.Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 46. – С. 617–618.
17. Стратегічні реформи України. Крок перший [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://blog.liga.net/user/kapliencko/article/4195.aspx>
18. *Биченко А. Суспільство пробачить поганій владі перші 100 днів, але не більше* [Електронний ресурс] / А.Биченко. – Доступний з : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=879

Отримано 11.07.11

М.П. Требин, доктор философских наук, профессор

РЕАЛИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ТРАНЗИТА УКРАИНЫ

Проанализированы особенности украинского демократического транзита, показано существующее положение дел в Украине с построением правового государства и формированием гражданского общества, обоснованно, что сущностное изменение положения дел в Украине возможно лишь благодаря реализации на практике идей демократии.

Ключевые слова: демократический транзит, правовое государство, гражданское общество, Украина.

M.P. Trebin, doctor of philosophical sciences, professor

REALITIES OF DEMOCRATIC TRANSIT OF UKRAINE

The features of Ukrainian democratic transit are analysed, existent matter-position is rotined in Ukraine with the construction of the legal state and forming of civil society, grounded, that essence change of matter-position in Ukraine possibly only due to realization in practice of ideas of democracy.

Key words: democratic transit, legal state, civil society, Ukraine.